

АНОТАЦІЯ

Ткачук Б. В. Феномен української культурної пам'яті як предмет філософсько-культурологічного аналізу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена ростом інтересу до вивчення культурної пам'яті в українській науці після здобуття незалежності України у 1991 році. Зміни у державній політиці, спрямовані на демократизацію та відкриття доступу до українських архівів, сприяли дослідженню радянського минулого. Соціокультурні зміни та здобуття незалежності в різних сферах підвищили потребу в осмисленні колективних і культурних травм. Поява музеїв та інститутів національної пам'яті сприяла фокусуванню на спогадах очевидців радянського терору, розширивши простір для дослідження цих тем. Українська культурна пам'ять, яка є важливою складовою формування національної ідентичності, залишається малодослідженою, особливо в аспекті впливу культурного ландшафту та наративів колоніальної і постколоніальної доби.

Актуальність теми зросла також через поширення російської пропаганди, яка, навіть після здобуття Україною незалежності, намагалася нав'язати міти про нерозривність зв'язків України з Росією, що впливало на колективну пам'ять українців. Військова агресія Росії у 2014 та повномасштабне вторгнення у 2022 році підсилили необхідність переосмислення процесів мобілізації колективної пам'яті та ідентичності. Це підштовхнуло до деколонізаційного процесу, спрямованого на розкриття та вивчення українських національних мітів та колективних спогадів, що проявляються в умовах загрози.

Українські дослідники вказують на важливість міждисциплінарного підходу в дослідженнях культурної пам'яті, особливо з огляду на потребу в

нових методологіях та термінологічному інструментарії для глибшого розуміння колективної пам'яті та її ролі у формуванні національної ідентичності.

Мета дослідження. Вивчити українську культурну пам'ять як феномен, який дає змогу простежити динаміку внутрішнього процесу передання національної ідентичності через фігури пам'яті та їхню репрезентацію у ландшафті пам'яті.

Новизна дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота репрезентує авторський підхід до вивчення феномена української культурної пам'яті через дослідження механізмів її збереження та передання, одним з яких є ритуалізація головних конструктів (національної ідентичності та національного міту), і як наслідок перетворення культурного ландшафту у ландшафт пам'яті.

Запропоновано методологію дослідження культурної пам'яті як виявлення взаємодії колективних спогадів, їхню репрезентацію і ритуалізацію у культурному ландшафті, вплив на творення ландшафту пам'яті, роль у збереженні та переданні ідентичності. Виходячи з цього, досліджувати українську культурну пам'ять крізь призму аналізу національних та колоніальних мітів як складових ландшафту пам'яті. Розглянуто Голодомори-геноциди, Дніпровську та Каховську ГЕС як «отруєні ландшафти» (за термінологією М. Поллака) та сенквенційні травми, що постали в результаті здійснення політики колінального стирання пам'яті Радянським Союзом. Харківський Будинок «Слово» визначено фігурою пам'яті отруєного ландшафту як символ репресій колінального стирання проти української інтелігенції у 1930 роках. Означено громадянський спротив української нації як метанаратив культурної пам'яті; запропоновано його досліджувати в контексті ландшафту пам'яті через мнемотоп «Майдан».

У міждисциплінарному підході до вивчення культурної пам'яті використано поняття, які раніше не застосовувалися у філософсько-культурологічних дослідженнях, лише в суміжних галузях, зокрема психології особистості. Зокрема, «секвенційна травма» у культурологічному аспекті розроблення теорії травми, як доповнення до поняття «трансгенераційна»

травма, дає змогу ширше і точніше зрозуміти процес трансляції довготривалих колективних колоніальних травм у спільноті та передання наративу про них. Поняття «фрагментована пам'ять» застосовано не лише при індивідуальному підході, але й розглянуто як наслідковий стан колективної пам'яті спільноти, котра зазнавала зовнішніх маніпуляцій у формуванні культурної пам'яті та спадщини. Поняття «тригер пам'яті» – як події або обставини, які актуалізують спогади про неопрацьовану секвенційну травму, що свідчать про загрозу для спільноти.

Уточнено визначення основних термінів: культурна пам'ять – це колективна пам'ять про спільні цінності, світоглядні установки, що ґрунтуються на інтеграції автобіографічних, соціальних, колективних спогадів у рамках культурної та національної ідентичності, колоніальний міт – ідеологічна конструкція, що передає наратив колонізаторів і утверджує думку про залежність від них, національний міт – ціннісно-сміслова система, що формується колективними спогадами та набором фігур культурної пам'яті для утвердження себе як політичної нації, український національний міт – набір фігур пам'яті, що пов'язаний зі становленням української національної ідентичності та прагненням до створення незалежної держави.

Нами було сформульовано концепцію депривації культурної пам'яті, яка дає змогу розкрити наслідки секвенційних травм, що привели до фрагментації культурної пам'яті. Основними причинами депривації культурної пам'яті є довготривале обмеження самовираження національної ідентичності у культурному просторі, що пов'язане із втратою історичних та культурних наративів. Спільнота, для якої характерний стан депривації культурної пам'яті, переживає кризу національної ідентичності щоразу, як переживає «тригер пам'яті». Цю концепцію застосовано до дослідження української культурної пам'яті. Запропоновано досліджувати взаємодію комунікативної та культурної пам'яті Я. Ассмана як спосіб колективного тимчасового подолання депривації культурної пам'яті.

Розглянуто постколоніальний процес деконструкції та реконструкції соціокультурного простору та національної ідентичності через внутрішній ретроспективний культурний етап (визнання стану депривації культурної пам'яті), внутрішній стратегічний культурний етап (запит на переосмислення культурних просторів і дефрагментація накопичувальної пам'яті), зовнішній стратегічний культурний етап (закріплення та підтримання ідентичності та державності). Ми деконструювали козацький міт на колоніальні та національні складові, завдяки аналізу фігур пам'яті: екстрапольовали, що козацьке минуле містить і колоніальні, і національні складники, тому він може бути досліджений як секвенційна культурна травма. Теорія накопичуваної та функціональної пам'яті А. Ассман застосована у дослідженнях української культурної пам'яті.

Розроблену методику у дисертаційному дослідженні варто використовувати як теоретико-методологічну базу у дослідженнях особливостей української культурної пам'яті, що дає змогу структурувати, об'єднати та класифікувати процес філософсько-культурологічного осмислення проблем національної ідентичності.

Ключові слова: культурна пам'ять, колективна пам'ять, культурний ландшафт, ландшафт пам'яті, постколоніальний дискурс, наратив, ідентичність, людина, спільнота, міт, свобода волі, антропологія, культурна травма, демократичні цінності, Україна, політика пам'яті, комеморація, Майдан, російсько-українська війна.

ABSTRACT

Tkachuk B. V. The Phenomenon of Ukrainian Cultural Memory as a Subject of Philosophical and Cultural Analysis. – A scholarly qualification work; a manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Philosophy, Program subject area 033 «Philosophy», Scholarship field 03 «Humanities». Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2024.

The relevance of this dissertation is reflected in the growing academic interest in cultural memory studies within Ukrainian scholarship following Ukraine's independence in 1991. This interest has been driven by changes in state policy toward democratization, which have provided greater access to Ukrainian archives and allowed for a deeper examination of the Soviet past. Socio-cultural changes and the attainment of independence across various spheres have increased the need to understand collective and cultural traumas. The establishment of museums and institutes focused on national memory has brought greater attention to eyewitness testimonies of Soviet-era repression, thereby expanding the research scope in this field. Nevertheless, Ukrainian cultural memory, which plays a vital role in shaping national identity, remains under-researched, especially regarding the impact of cultural landscapes and narratives from the colonial and postcolonial periods.

The significance of this topic has further increased in response to the spread of Russian propaganda, which, even after Ukraine's independence, aimed to maintain the myth of inseparable ties between Ukraine and Russia, influencing the collective memory of Ukrainians. Russia's military aggression in 2014, followed by a full-scale invasion in 2022, has highlighted the need to reassess the processes that mobilize collective memory and identity. This has prompted a decolonization process aimed at uncovering and critically analyzing Ukrainian national markers and collective memories that reemerge during times of existential threat.

Ukrainian researchers emphasize the importance of an interdisciplinary approach to the study of cultural memory, particularly considering the need for innovative methodologies and terminology to more effectively analyze collective memory and its role in the formation and preservation of national identity.

The purpose of this dissertation is to study Ukrainian cultural memory as a phenomenon that allows us to investigate the dynamics of the process of transferring national identity through specific «memory figures» and their reflection in their representation in memoryscapes.

The thesis presents the author's approach to the study of the phenomenon of Ukrainian cultural memory through the study of the mechanisms of its preservation and transmission, one of which is the ritualisation of its main constructs (national identity and national identity) and, as a result, the transformation of the cultural landscape into a landscape of memory (memoryscape).

The thesis presents a methodology for studying cultural memory by examining the interaction of collective memories, their representation, and their ritualization within the cultural landscape. It also investigates how these interactions shape the memory landscape and their fundamental role in preserving and transmitting a national identity. Based on this methodology, the thesis explores Ukrainian cultural memory by analyzing national and colonial myths as structural elements of the memory landscape.

The Holodomor-genocides, the Dnipro and Kakhovka hydroelectric power plants, are interpreted as «poisoned landscapes» (a term by M. Pollack), representing the profound traumas inflicted by the Soviet Union's colonial policy of collective memory erasure. The Kharkiv Slovo House is identified as a significant memory figure of poisoned landscapes, symbolizing the repression and systematic political erasure of Ukrainian intellectuals during the 1930s.

Furthermore, the thesis defines the civil resistance of the Ukrainian nation as a metanarrative of the Ukrainian cultural memory. It proposes analyzing this metanarrative within the framework of the memory landscape, specifically through the lens of the mnemotop of «The Maidan». This approach highlights the role of cultural

memory in shaping national identity and collective spirit of resilience in the face of historical trauma.

In the interdisciplinary approach to studying cultural memory, terms previously not used in philosophical and cultural studies, but found in related fields such as psychology of identity, have been applied. Specifically, the term «sequential trauma» is introduced in the cultural studies context as an extension of the concept of «transgenerational trauma», offering more precise understanding of the process by which long-term collective colonial traumas are transmitted within a community and the narratives about them are conveyed. The term «fragmented memory» is utilized not only in individual contexts but is also examined as a consequential state of collective memory within a community that has experienced external manipulations in the formation of cultural memory and heritage. The concept of «memory trigger» is defined as events or circumstances that activate recollections of unresolved sequential trauma, indicating a threat to the community.

We have formulated a concept of cultural memory deprivation, which enables the exploration of the consequences of sequential traumas leading to the fragmentation of cultural memory. The primary causes of cultural memory deprivation are long-term restrictions on the self-expression of national identity within the cultural space, associated with the loss of historical and cultural narratives. A community experiencing cultural memory deprivation undergoes a crisis of national identity each time it encounters a «memory trigger». This concept has been applied to the study of Ukrainian cultural memory. It is proposed to investigate the interaction between communicative and cultural memory, as it was articulated by J. Assmann, and means of temporarily overcoming cultural memory deprivation.

The postcolonial process of deconstructing and reconstructing the socio-cultural space and national identity is examined through an internal retrospective cultural phase (recognition of the state of cultural memory deprivation), an internal strategic cultural phase (the demand for rethinking cultural spaces and defragmenting cumulative memory), and an external strategic cultural phase (consolidation and maintenance of identity and statehood). We have deconstructed the Cossack myth into colonial and

national components through the analysis of memory figures, extrapolating that the Cossack past contains both colonial and national elements, making it possible to study it as sequential cultural trauma. The theory of a stored and a functional memory by A. Assmann has been applied in the research of Ukrainian cultural memory.

The methodology developed in this dissertation should be used as a theoretical and methodological framework for studying the peculiarities of Ukrainian cultural memory, allowing for the structuring, unification, and classification of the process of philosophical and cultural understanding of national identity issues.

Keywords: cultural memory, collective memory, cultural landscape, landscape of memory, postcolonial discourse, narrative, identity, person, community, myth, free will, anthropology, cultural trauma, democratic values, Ukraine, politics of memory, the Maidan, commemoration, Russian-Ukrainian war.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій, в яких висвітлені основні наукові результати дисертації:

1. Ткачук Б. Етимологічні особливості сучасних досліджень філософії пам'яті. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. Вип. 23. 2019. С. 101–107.
2. Ткачук Б. Феномен пам'яті в ретроспективі античності. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». Вип. 60. 2019. С. 21–28.
3. Ткачук Б. Репрезентація культурної пам'яті в процесі збереження ідентичності. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Вип. 24. 2019. С. 120–126.
4. Ткачук Б. Дослідження української культурної пам'яті крізь призму постколоніальної теорії. Культурологічний альманах. Вип. 2. 2024. С. 385–391.

Список публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Ткачук Б. Культурна пам'ять як філософсько-культурологічний феномен. Тези звітної конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вип. 15, лютий 2018. С. 85–87.
6. Ткачук Б. Особливості феномену культурної пам'яті: експлікація понять через призму української ідентичності. Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених, 17 травня 2018. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». С. 121–124
7. Ткачук Б. Культурна пам'ять у дискурсі сучасних досліджень: концептуалізація понять «спогад» і «пам'ять». Тези щорічної наукової конференції «Дні науки філософського факультету 2018», 15–16 травня, 2018. С. 113–116.

8. Ткачук Б. Філософія пам'яті через призму ретроспективи діалогів Платона. Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених. 11 червня 2019. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». С.121–125.
9. Ткачук Б. Культура, ландшафт, пам'ять: концептуалізація понять. Духовність. Культура. Глобалізація. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 28-29 жовтня 2019. С.115–117.
10. Ткачук Б. Етимологічна ревіталізація античних категорії у дослідженнях філософії пам'яті. Тези щорічної наукової конференції «Дні науки філософського факультету 2019». 16–17 травня, 2019. С. 82–83.
11. Ткачук Б. Культурна пам'ять та ландшафт: репрезентація ідентичності. Тези звітної конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вип. 16, лютий 2020. С. 93–93.
12. Ткачук Б. Поняття ландшафту в контексті морфології культурної пам'яті. Тези щорічної наукової конференції «Дні науки філософського факультету 2020». 18 травня, 2020. С. 141–142.
13. Ткачук Б. Філософія пам'яті Аврелія Августина Іпонійського (За автобіографічною працею «Сповідь»). Тези щорічної звітної наукової конференції філософського факультету. Вип. 18, лютий 2021. С. 266–267.
14. Ткачук Б. Особливості дослідження культурної пам'яті в процесі деколонізації української культури. Тези щорічної звітної наукової конференції філософського факультету. Вип. 21, 6–7 лютого, 2024. С. 349–350.
15. Tkachuk B. Images Of Cultural Memory In Ukrainian Musical Art Of The 1960s. «The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020», International Scientific Conference, April 22-23, 2020: [Abstracts]. Kyiv. С. 272-273.

Дослідницьке інтерв'ю у публічному доступі:

- 16.Ткачук Б. Щоб люди знали заради чого боротись, коли прийде Кремль, – Андреа Халупа про Голодомор-геноцид. URL: https://24tv.ua/shhob-lyudi-znali-zaradi-chogo-borotis-koli-priyde-garyachi-novini_n1800605 (дата звернення 23.08.2024).